ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

< ئويغانغان زېمىن > دىن تۇغۇلغان تارىخىي تۇيغۇلار

يوللىغۇچى: ئاكادېمىيە يوللانغان ۋاقتى: 2016- يىل 11- نويابىر ئورنى: ئەدەبىيات گۈلزارى

ULY gha aylandurup körüsh USY gha aylandurup körüsh UEY gha aylandurup körüsh

(ھەبىۋللا ئابلىمىت)

ئۆتمۈش ئادەللىق نۇرى بىلەن يورۇتۇلمىغان جايدا، نۇرانە كەلگۈسىنىڭ بولىشى مۇمكىن ئەمەس.

(ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتسىمىن)

ئۇيغۇر خەلقىنىڭ بۈيۈك ئالىمى، ئۇلۇغ ئەدىب ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر ئەپەندى يازغان، ئۇيغۇر خەلقى ئەڭ سۆيۈپ ئوقۇۋاتقان < ئويغانغان زېمىن > ناملىق مەشھۇر تارىخىي رومانىنى بۈندىن 25 يىللار مۇقەددەم ناھيىتى ھاياجان ئىچىدە ئوقۇغان ئىدىم. ئەينى چاغدا ئۇزەمنىڭ شۇ چاغلاردىكى دۇنيا قارىشى ۋە ئۇز سەۋىيەمنىڭ دائىرىسى ئىچىدىلا چۈشۈنۈپ، شۇ دەۋرنىڭ ياشلىرىغا خاس بولغان بىر تارىمىي تۇيغۇدا ئاجايىپ زوق ئالغان ئىدىم. يېقىندا بۇ مەشھۇر تارىخىي رومانىنى سۆيۈنۈش ئىچىدە، ناھايىتى ئىنچىكىلىق بىلەن ئوقۇپ چىقتىم ۋە ئاجايىپ ئىسىل بەدىئىي تەسۈرلەر، بەدىئىي توقۇلمىلار ۋە نۇرغۇن تارىخىي ۋەقەلەردىن خاتىرە قالدۇردۇم. شۇنىڭ بىلەن بىرگە يەنە ئاپتور ئۆز تەسەۋۋۇر كۈچىگە تايىنىپ توقۇغان بەزى بەدىئىي توقۇلمىلارنىڭ زىددىيەتلىك، مەنتىقسىز بولۇپ قالغانلىغىنى كۆردۇم. مۇشۇ مۇناسىۋەت بىلەن ئۆزەمنىڭ تارىخىي تۇيغۇلىرىنى ئىلمى ئۇسۇلدا پاكىتقا مۇراجەت قىلىپ تۇرۇپ بۇ ماقالىنى يېزىپ، كەڭ ئوقۇرمەن قېرىنداشلىرىم بىلەن ئورتاقلىششىنى لايىق كۆردۇم.

1. ئاپتورنىڭ بەدىئىي توقۇلما ماھارىتى

يازغۇچى بۇ تارىخىي رومانىنىڭ بەدىئىيلىگىنى تېخىمۇ يۇقۇرى كۆتۈرۈش ئۈچۈن بەزى تارىخى ۋەقەلەرنىڭ تەپسىلاتىغا قاتمال ھالەتتە سادىق بولۇپ كەتمىگەن.

رومانىنىڭ ئىككىنجى قىسمىنىڭ توققۇزىنچى باب "جىر جىس ھاجى" دېگەن قىسمىدا ئاپتور تارىختىكى جىر جىس ھاجى بىلەن خوجنىياز ھاجمىنىڭ ئەسلى ئۇچراشمىغان تارىخىي ۋەقەلىكنى ئۇچراشقان ۋەقەلىك قىلىپ توقۇش ئارقىلىق ۋە جىر جىس ھاجىنىڭ خوجانىياز ھاجمىغا قىلغان نەسىھەتلىرى ئارقىلىق رومانىنىڭ بەدىئىيلىگىنى تېخىمۇ بىر بالداق يۇقۇرى كۆتەرگەن ۋە شۇ دەۋرنىڭ قاتمۇ-قات مۇرەككەپ تارىخىي رېئاللىغىنى كىتابخانلارغا ناھايىتى روشەن ئەكس ئەتتۈرۈپ بەرگەن.

"ئات ئۈستىدە ئۆڭۈپ كەتكەن يېشىل دۇخاۋا تون بىلەن مۇكچىيىپ ئولتۇرغان بوۋاي ئۆزنىڭ ئەپلىك ئوراللىغان سەللىسىگە ئوشاش ئاقىرىپ كەتكەن چاچ-ساقال ۋە قويۇق قاشلىرى بىلەن ئالاھىدە كۆزگە تاشلىنىپ تۇراتتى. ئۇنىڭ ئوروق گەۋدىسى بىلەن ياداڭغۇ يۈزىگە قارىغاندا باشقىچىلا روھلۇق ۋە جۇشقۇن كۆرۈنىدىغان قوڭۇر كۆزلىرى تاڭ يۇلتۇزىدەك چاقناپ تۇراتتى" (كىتابنىڭ 2-قىسىم. 158-بەت)

"ھارمىغايلار، ئەزىز مېھمانىمىز، ئالدىلىرىغا بارالمىغىنىمغا خجىلمەن، ــ دېدى خوجانىياز ھاجىم ئىككى قولىنى ئۇنىڭغا ئۇزىتىپ، شۇ تاپتا قانداقتۇر بىر مەنىۋى كۈچ ئۇنى ھاياجانغا سېلىۋاتقاچقا، ئۇنىڭ ئاۋازى بىلىنەر-بىلىنمەس تىترىگەندەك ئاڭلىناتتى. بوۋاي قوروق سۆڭەك بولۇپ قالغان ۋۇجۇدى بىلەن ھاجمىنى قوچاقلىدى. ئۇنىڭ قويۇق كىرپىكلىرى ئارىسىدىن يامغۇردەك تۆكۈلۈۋاتقان ياش تامچىلىرى ھاجمىنىڭ بويۇن ۋە قۇلاقلىرىنى ھۆل قىلىۋەتتى....."

" غازى خوجانىياز ھاجمىنىڭ جەڭدە مىندىغان ئېتى قايسىكەن؟ شۇ ئاتنى توقۇقلۇق ھالىتىدە كۆرۈشنى ئارزۇ قىلاتتىم، – دېدى بوۋاي مۇلايىملىق بىلەن. مەھمۇت مۇھتەي دەرھال مېرول پۇڭەن گە قاردى"

مېرۇل پۇڭەن "سالپاڭ قۇلاق" نى يېتىلەپ كەلگەن ھامان، بوۋاي يەر تايىنىپ ئاستا ئورنىدىن تۇردى – دە، "سالپاڭ قۇلاق" نىڭ قېشىغا بېرىپ، ئۇنىڭ باش – كۆزىنى سىلاپ قويدى ۋە ئېگەرنىڭ سول ئۆزەڭگىسىنى ئوروق قوللىرى بىلەن ئاغزىغا تەگكۈزۈپ ئۆچ قېتىم سۆيدى. سۆيگەندىمۇ شۇنداق ئىختىراس بىلەن سۆيدىكى، ئۇنىڭ لەۋلىرى ئۆزەڭگىگە يېپىشىپ قېلىۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى. سورۇندىكىلەرنىڭ ھەممىسى ئوروللىرىدىن تۆرۈپ بۇ مەنزىرىگە ھەيرانۇھەۋەسلىك بىلەن قارىشىپ قالدى. بۇ قېرى نېمە قىلىۋاتقاندۇ دەپ قېلىشمىسلا، قېرىنداشلار! – دېدى بوۋاي كۆچىلىككە قاراپ، مەن جەبىر – زۇلۇم، قۇللۇق – ئاسارەت دەستىدىن زارۇزار يىغلاپ، ھۆرلۈك، ئازادلىققا تەشنا تۇرغان مەزلۇم خەلقىمىز نامىدىن مۇقەددەس بۇرچۇمنى ئادا قىلدىم، خالاس! سەن ئۆزۈڭ كىم دېسىلە، كەمىنلىرى بىر زامانلاردا قەشقەر دىياربدا ئۆتكەن مەھمۇت ھېكمىبەگنىڭ ئوغلى جىر جىس ھاجى دېگەن كىشى بولىمەن. مۇشۇ بېشىمغچە، ئىككى قېتىم ھەج تاۋاپ قىلدىم. ئاللا سۈيىھانە ۋە تائالانىڭ نۇسرەت ئاتا قىلىشى بىلەن قۇمۇل دىياربدا باشلانغان ئىنقىلاب غەلبىگە قىلىپ، غازى خوجانىياز ھاجمىنىڭ ئازادلىق تۇغىنى كۆتۈرۈپ بۇ تەرەپلەرگە قەدەم قويغانلىقىنى ئاڭلاش بىلەن شۇ زاتى كەرەمنىڭ مۇبارەك دىدارىنى بىر كۆرۈشكە مۇشەرەپ بولسام، ئۇنىڭ جەڭدە مىندىغان ئېتىنىڭ ئېگىرىدىكى ئۆزەڭگىگە لېۋىمنى تەگكۈزۈپ بۈسە قىلىۋالسام، ئۇنىڭ قەھرىمان جەڭچىلىرىگە بىر قېتىم تەزىم – سالىمىمنى بەجا كەلتۈرۈۋېلىشقا مۇيەسسەر بولالسام، مۇراد – مەقسىتىم ھاسىل بولار ئىدى، يەنى ئۇچىنچى ھەج تاۋىپىم ئادا بولار ئىدى دەپ ئۇل خۇداۋەندە كەرىمگە يىغلاپ تولا يالۋۇرغانىدىم، ئەلھەمدۇللىلا شۈكرى، بۈگۈن مۇرادىمغا يەتتىم. ئەمدى ئۇ ئالەمگە كەتسەممۇ ھېچ ئارمىنىم يوقتۇر. ئىلاھىم غازى خوجانىياز ھاجىم سەردارلىقىدا ۋەتەن – مىللەتنىڭ ھۆرلۈك – ئازادلىقى ئۈچۈن جەڭ قىلىۋاتقان پىدائىيلىرىمىزغا تېخىمۇ كۆپ نۇسرەت ئاتا قىلسۇن، قاراڭغۇ زۇلمەت تۇمانلىرى قاپلىغان يۇرتىمىزدا نجاتلىق تېڭى پاتراق ئاتقاي، ئامىن! "(159-بەت)

"دېمەكچىمەنكى، – داۋام قىلدى جىر جىس ھاجى، .....مېنىڭ دەيدىغىنىم ھەرقايسى غازىلىرىمىز شۇنچە ئۇلۇغ ئىشلارنى قىلدىلەركى، قۇمۇلدىن باشلانغان قوزغىلاڭ ئەلھال بۇ كۈنلەردە پۈتۈن ئۆلكە مىقياسىدا ھەممە مىللەت خەلقلىرىنىڭ ئىنقىلابىغا ئايلىنىپ كەتتى. ئالتاي تاغلىرىدىن كوئىنلۇنغىچە، تەڭرىتېغىدىن پامىرغىچە، ئالاھەزەل قىياس، ئىنقىلاب يالقۇنى تۇتاشمىغان بىرمۇ يۇرت قالمىدى. بۇ ئىنقىلاب نىشانسىنىڭ ئېنىق ۋە توغرىلىقى، دائىرىسىنىڭ كەڭلىك ئېتىبارى بىلەن يېقىنقى زامان تارىخىمىزدا مىسلى كۆرۈلمىگەن زور ئىش بولدى. ئەپسۇسكى، مۇكەممەل غالىبىيەتكە ئېرىشىش ئەرەبسىدە ئىنقىلابنىڭ مېۋىسى شېڭ شىسەي دېگەن مەل ئۇنىنڭ قولىغا چۈشۈپ كەتتى. بۇ ياجىئە كۆپايە قىلمىغاندەك، ھەربىرلىرى ئۇنىڭ بىلەن سۆلھى تۈزۈپ دوستلاشتىلەر، ئۇنىڭغا ئېتىقاد باغلىدىلەر. تۇنۇگۈنلا "قېرىنداشلىرىمىزنىڭ قېنىنى ئىچكەن بۇ جاللات بۈگۈن توپىلاڭدىن توقاچ ئوغرىلاپ كەمەك ھەييار مىسالى بىر مولالاق ئېتىپلا "خەلق پەرۋەر" بولۇالسا، ئۇنىنغا نېچۈك ئېيتىماد قىلغىلى بولسۇن؟ كىلەر "بۈرىنىڭ ئاغزى يېيىسمۇ قان، يېمىسمۇ قان " دەپتىكەن. بۇ ھېكمەتنى ئۇنتۇپ قالماسلىق لازىم ئىدى. ئىسلام دانىشمەنلىرىدىن شەيخ سەئىدى ھەزرەتلىرى: " ەن ۋاقتىكى چوڭ ھىللەردىن ئاجىز قالسا، دوسلۇق زەنجىرىنى قىمىرلىتار، ئاندىن سۈڭ دوسلۇق سۈرىتى بىلەن شۇنداق ئىشلارنى قىلۇركى، ھېچقانداق دۈشمەن قىلماقتا قادىر بولماس" دېگەندى. ئەپسۇسكى، ھەرقايسىلىرى شېڭ شىسەيگە ئېتىماد باغلاپ ناھايىتى زور خاتالىق سادىر قىلىشتىلەر....." (165-بەت)

"... توغرا، كونسول دېگەن ئەلۋەتتە ئۆز ھۆكۈمىتىنىڭ ۋەكىلى، ئەمما شۇ ھۆكۈمەتنىڭ ئۆزىگىمۇ ئىشەنگۈم كەلمەيدۇ"

"...مەن شورالار ئىتتىپاقىغا ئىشەنمەيمەن دېمىدىم. ئۇنىڭ ھۆكۈمىتىگە، يەنى شۇ ھۆكۈمەتنىڭ بىزگە تۇتقان سىياسىتىگە ئىشەنگۈم كەلمەيدۇ دەۋاتىمەن." (167-بەت)

"بىزنىڭ يىلكىمىز شۇرلۇق مىللەت. بىزگە بالا – قازا ناھايىتى ئاسان يېپىشىدۇ. شۇنچە شېھىتلەرنىڭ قىزىل قانلىرى بەدىلگە كېلىۋاتقان بۈگۈنكى نۇسرەت ۋە ئامەتلىرىمىز غاپىل قېلىشلىقتىن سادىر بولدىغان بىرەر سەۋەنلىكىمىز كاساپىتىدىن قولدىن كېتىپ قالمىغاي دەپ خاۋارتلىنىمەن. چۈنكى، بىز ئۇيغۇرلار تارىختا شانۇ شەۋكەتلىك ئىشلارنى قىلغان ئەقىل – پاراسەتلىك مىللەت بولغان بولساقمۇ، كېيىن جەبىر – زۇلۇم، قۇللۇق، ئاسارەت تۈپەيلى قالاق، نادان، قاششاك بىر مىللەتكە ئايلىنىپ قالغانمىز. نادان مىللەتتە مەنىۋى ئىللەت كۆپ بولىدۇ. پۇلغا، مەنسەپكە، خوتۇنغا ھېرىسلىق، خۇراپاتقا ئىشىنىش، يۇرتۇازلىق، قەبىلىۋازلىق، ئاچ كۆزلۈك، ئۆز غۇرۇرىنى ساقلىماسلىق، ھەر كىم ئۆز نەپسىگە چوغ تارتىپ، مىللەتنى ئويلىماسلىق، خۇلاسە كالام نادانلىق، نادانلىق ۋە يەنە نادانلىق، مانا بۈلار ئۆزۈن يىللىق ئاسارەتنىڭ مىللەت روھىغا باسقان مەرەز تامغىسى. ئۇنى ئاز دەپ، تەقدىر ۋە قازانىڭ ئادالەتسىزلىكى بۇ مىللەتنىڭ روھىدا يەنە شۇنداق بىر ئۆكسۈكلۈكنى پەيدا قىلغاندۇركى، ئۇ گويا ئۆزىنى ئاتا – ئانىسز قالغان يېتىم بالىغا ئوخشاش سېزىندۇ، يەنى ئۇنىڭ روھى چۈشكىن." (174-بەت)

يۇقارقى ۋەقەلەر بەدىئي توقۇلما بولۇپ ، ئەسلىدە تارىي رېئاللىقتا يوۇز بەرمىگەن.

ئىلخان تۇرەنىڭ "تۇركستان قايغۇسى" ناملىق تارىخي كىتابىدا مۇنداق بايان قىلىدۇ.

"... ئۇ كۆنلەردە، مەن بۇ ۋەقەدىن يىراق غۇلجا شەھىردە تۇرغانلىغىم ئۈچۈن، بۇ ئويلىغان مەقسەتنى ئەملگە ئاشۇرۇشنىڭ چارىسىنى قىلالمىدىم. شۇنداق بولسىمۇ، قاراپ تۇرۇشقا چىداپ بولالماي، ياقۇپ بەگ زامانىسىدىكى ئىككى ئاتۇشنىڭ ھاكىمى مەھمۇد ھەكىمنىڭ نەۋرىسى جىر جىس ھاجىمنى تېپىپ، تېزدىن كاشغەرگە ئەۋەتمەكچى بولدۇم." (202-بەت)

".....مانا مۇشۇنداق ئۇمىدىم كېسىلگەن كۆنلەرنىڭ بىرىدە، بۇ كىشى بىلەن تونۇشۇپ قالغان ئىدىم. ئۇزۇلگەن ئۇمىدىم قايتىدىن قوزغىلىشقا باشلىدى. بۇ كىشى بۇرۇندىن تارتىپ ئىنقىلابىي ئىشلارغا قاتنىشىپ، ئېغىر-يەڭگىل تەجرىبىلەرنى بېشىدىن ئۆتكۈزگەن، كۆزى ئوچۇق، كۆڭلى ئويغاق، ۋەتەنپەرۋەر، مىللەت سۆيەر بىر ئۇيغۇر ئوغلى ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئۇزۇم ئويلىغان يۇقارقى ئىش ئۈستىدە ئىككىمىز ئۇزۇن مۇزاكىرە قىلغاندىن كېيىن، بۇ كىشىنى ئەۋەتمەكچى بولغان ئىدىم. بىراق بۇ ئىشقا تەشكىلي جەھەتتىن تەيارلىق كۆرمىگەنلىكتىن ئىقتىسادىمىز يېتىشمەي، بىزگە خېلى ئېغىرچىلىق كەلتۈردى. شۇنداق بولسىمۇ، بىز بىر نەچچە دوست كىشىلىرىمىزدىن يوشۇرۇنچە ياردەم سوراپ، سەپەر تەيارلىقىنى قىلىشقا تىرىشتۇق. ئۇزاتماقچى بولۇپ تۇرغىنىمىزدا، بەختىمىزگە قارشى بۇ كىشى بەزگەك كېسىلگە قىرىپتار بولۇپ، يولغا چىقالمىدى. بۇنىڭغا قارشى دورا – دەرمەك تەيارلاپ سەۋەبلىرىنى قىلغاندىن كېيىن، ئەتىسى يولداشلار بىلەن بىرلىكتە ئۇزۇتۇپ قويدۇق. بىراق بەختكە قارش كۆچلۈك ئىرادىلىك، قەھرىمان، دىندار، ۋەتەنپەرۋەر تىلەكدىشىمىز جىر جىس ھاجىم يولغا چىقىپ، كېسىلى كۈندىن كۈن گە ئېغىرلىشىپ، مىڭ مۇشەققەت بىلەن مۇز داۋاندىن ئۆتۈپ، مەرھۇم ياقۇپ بەگ ئاتىلىقتىن قالغان، دۇشمەنگە قارشى توسقۇن قونالغۇسى قىلغان "قورغان" دېگەن يەرگە كەلگەندە ۋاپات بولدى. ئاللاھ ئۇنىغا رەھمەت قىلسۇن! مەقسەتكە يېتەلمىگەن بولسىمۇ، تەلەپ يولدا جان قۇربان قىلش ھايات تارىخى ئالدىدا ئۇلۇغ شەرەپكە ئىگە بولغانلىق ھېسىياتىدۇ....." (203-بەت)

< ئويغانغان زېمىن > دا ئاپتور ناھايىتى يۇقۇرى بەدىئي ماھارەت بىلەن ئۆز ئىمكانىيىتى يار بەرگەن دائىرىسىدە تارىخ بىلەن بەدىئىيلىكنىڭ مۇناسىۋىتىنى ئىنتايىن مۇۋاپىق بىر تەرەپ قىلىپ، تارىخي چىنلىق بىلەن بەدىئي توقۇلمىنى ئۆزارا بىرلەشتۈرۈپ، رومانىدا ئەكس ئەتتۈرگەن شۇ دەۋرنىڭ ئومۇمى قىياپىتىنى ناھايىتى روشەن جانلىق ھالدا كىتابخانالارنىڭ كۆز ئالدىدا نامايەن قىلغان. شۇڭا مەرھۇم ئۆتكۈر ئەپەندى شۇ تارىختا ئايلانغان مۇرەككەپ رېئاللىقنى ئەكس ئەتتۈرۈشتە ئادەتتىكى ئىجتىمائىي رومانلارغا قارىغاندا تېخمۇ يۇقۇرى بەدىئي ماھارىتىنى ئىشقا سالغان.

2. بەزى بەدىئي توقۇلمىدا زىددىيەتلىك ۋە مەنتىقسىز نۇقتىلار بولۇپ، بۇ ھال بەدىئي ئۇنۇمگە زىت كېلىپ قالغان.

گېرمان پەيلاسوپى ئارتۇر شوپېنخاۋېر مۇنداق دېگەن ئىكەن: "ئەگەر بىرەرسى كۆنلەپ-كۆنلەپ كىتاب ئوقۇسا ، ھەمدە ئوتتۇرىلىقتىكى ئارام ۋاقتىنى تەپەككۇرسىز ئۆتكۈزسە ، ئۇنداقتا ئۇ بارا-بارا ئۆزىنىڭ مۇستەقىل تەپەككۇر قىلىش ئىقتىدارىنى يوقىتىپ قويىدۇ ، بۇ خۇددى توختىماي ئات مىنىدىغان كىشى ئاخىرىغا كىلىپ يول مېڭىشنى ئۇنتۇپ قالغاندەكلا بىر ئىش"

< ئويغانغان زېمىن> ناملىق تارىخي رومانىنى ئوقۇش جەريانىدا بىز ئۆز كۆچىمىزگە تايىنىپ تەپەككۇر ۋە ئىزدىنىش ئارقىلىق نۇرغۇن بىلىملەرنى ئۈگۈنىش بىلەن بىرگە يەنە بەزى مەنتىقسىز ۋە رېئاللىققا زىت بولغان ئىپادىلەرنى بايقايمىز. يەنى رومانىنىڭ باش قەھرىمانى خوجانىياز ھاجى توغرىسىكى تارىخى چىنلىق بىلەن بەدىئي توقۇلمىلاردا زىددىيەتلىك ۋە مەنتىقسىز نۇقتىلار كۆرۈلۈپ، بۇ باش قەھرىمانىنىڭ ئوبرازىنى ھەقىقى گەۋدىلەنمەيى، بىر ئاز خۇنۇكلىشىپ قالغان.

< ئويغانغان زېمىن> دا بۇنداق بايان قىلىنىدۇ: تۆمۈر خەلپە 1913-يىلى 9-ئاينىڭ 6-كۈنى ياڭ زېڭشىن تەرىپىدىن تۆلتۈرۈلگەندىن كىيىن، قۇمۇل ۋاڭى شامەخسۇت خوجانىياز ھاجىنى تۇتۇش ئۈچۈن پۇتۇن يەرگە پەرمان چۈشۈرىدۇ. بۇنىڭ بىلەن خوجانىياز ھاجى ئالتاي تەرەپكە قىچىپ، ئىسمىنى ئىسھاق دەپ ئۆزگەرتىپ تاغ ئاتلاپ ئۇچۇپ قىلىپ، ئاخىرى رۇسسىيە تەرەپكە ئۆتۈپ كىتىدۇ ۋە يەركەنتتىكى ۋەلىباي بىلەن تونۇشۇپ، ئۇنىڭ ئوغلىنىڭ ئورنىغا رۇسسىيە ئارمىيەسىگە قاتنىشىپ 1-دۇنيا ئۇرۇشقا بارماقچى بولىدۇ. بۇ يەرلەر كىتابنىڭ 1-قىسىم 67-بەتلىرىدە مۇنداق بايان قىلىنىدۇ:"بۇ بىرنچى جاھان ئۇرۇشى مەزگىللىرى ئىدى. چار پادىشاھ ئۆزىنىڭ مەنپەئىتىنى ئۆچۈن رۇسىيە ئىمپېرىيسى تەۋسىدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ يۈز مىڭلىغان پەرزەنتلىرىنى زەمبىرەك يېمى قىلىپ بەردى. ئۇرۇش يالماۋۇزلىرى يەنىلا قان تەلەپ قىلماقتا ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن، رۇسىيىنىڭ باشقا جايلىرىدىكىگە ئوشاش يەتتەسۇ رايونىدىمۇ ئەسكەر ئېلىش ئىشى يەنە باشلىنىپ كەتتى. چار پادىشاھنىڭ يارلىقىغا بىنائەن، ھەربىر تۇتۇن بىر ئوغۇلنى ئەسكەرلىككە بېرىشكە مەجبۇر ئىدى. ۋېلىباينىڭ ئائىلىسىمۇ بۇنىڭدىن سىرتتا قالمىدى. باي ئۆز ئوغلىنى زەمبىرەك يېمى بولۇپ كېتىشىدىن ساقلاپ قېلىش نىيىتىدە، ئوغلىنىڭ ئورنىغا بۇ توقسۇنلۇق ئوۋچى يىگىت ئىسھاقنى ئەۋەتىش كويىغا چۈشۈپ ئۇنى چېكىپ كۆردى. خوجانىياز كۆتمىگەن يەردىن چىقىپ، ئەسكەرلىككە بېرىشتا ماقۇل بولدى. ۋېلىباي بولسا ئۇنىڭ قەلبىنى چۈشەنمەيتى، ئەلۋەتتە، شۇنداق قىلىپ، خوجانىياز پالۋان ئىسھاق دېگەن نام بىلەن يېڭى ئەسكەرلەر قاتاردا يەكەندىن يىراق بىر جايدىكى ھەربىي تەلىم لاگېرىغا ئەۋەتىلدى. يامان ئىشىنگەنى بىر ياخشى يېرى بولۇپ قالدۇ دېگەندەك، بۇ ھەربىي تەلىم جەريانى خوجانىيازغا شۇ زامانىنىڭ يېڭى تېپتىكى ھەربىي قوراللىرىنى ئۆگىنىش پۇرسىتىنى تىغدۇرۇپ بەردى. ئەمدى ئۇ تۆمۈر خەلپە زامانىسىدىكى ئادەتتى قوراللاردىن پايدىلىنىدىغان ئۇستا مەرگەنلا ئەمەس، پېتروگرات ھەربىي قورال – يارىغ زاۋۇتلىرىدىن چىققان ئېغىر – يېنىك پىلىمۇت، مىناموت، ھەر خىل تاپانچا ۋە قول بومبىسى قاتارلىق قوراللاردىن ماھىرلىق بىلەن پايدىلىنىدىغان، ھەتتا ئۆلارنى چۈقۇپ قايتا قۇراشتۇرالايدىغان بىر جەڭچى بولۇپ يېتىشمەكتە ئىدى." ۋە كىيىن بۇ ھەربىي لاگىردا جەڭ مەيدانىغا بارماي تۇرۇپلا بىر گىرىگور دېگەن بولشېۋىكنىڭ چار رۇسىيەگە قارشى تەشۇقاتىنى ئاڭلايدۇ، ئاخىردا چار ئەسكەرلىرى ئۇ بولشېۋىكنى تۇتۇپ ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىدۇ ۋە خوجانىيازنى سولاپ قويىدۇ. خوجانىياز ئۆيىدىن قىچىپ ۋېلىبايىنى پانا تاپىدۇ. ۋېلىباي ئۇنى يوشۇرۇپ قالامايدىغانلىغىنى ئېيتىپ، خوجانىيازنى ھەج قىلغۇچى بىر ئۆمەككە قوشۇپ، مەككىگە يولغا سالىدۇ ۋە ئۆيىدە 3-4يىل ياقۇپ ھاجى دېگەن كىشىنىڭ خىزمىتىنى قىلىدۇ. ئاخىرى "پىشانەمگە پۈتۈلگەننى كۆرەي" دەپ ھەجدىن قايتقان توقسۇنلۇق ھاجىلارغا قوشۇلۇپ، تاشقورغان ئارقىلىق قەشقەرگە ، ئاندىن قارا شەھەرگىچە كىلىدۇ. بۇ يەرلەرنى 1-قىسمنىڭ 72-73-بەتلىرىدە مۇنداق تەسۋىرلەيدۇ:

" ھېلىقى ئېلاندا ئېيتىلغان يىگىرمە ئۈچ -يىگىرمە تۆت ياشلاردىكى ئاق يۈزلۈك يىگىت ئەمدى ئېڭەكلىرىنى قويۇق ساقال بېسىپ، شامال – بوراندا قارداپ كەتكەن، يۈزىگە خېلىلا قورۇق چۈشكەن قاتاڭغۇر بىر ئادەم قىياپىتىگە كىرىپ قالغاندى، شۇ پەتى ئۆيگە بارسا، ئېھتىمال، قېرى ئانسى ئايسە ئاپپاقمۇ ئۇنى دەرھال تونىيالمىغان بولاتتى. شۇنداقتىمۇ شامەخسۇت تېخى ھايات بولغاچقا، ئۇ يەنىلا قۇمۇلغا بېرىشقا پېتىنالمىدى. ئەمما، قانداقلا بولمىسۇن، ئاتا-ئانىسغا تىرىكلىكىدىن بېشارەت بېرىپ قويۇشنى لازىم دەپ ئويلاپ، ھېلىقى توقسۇنلۇق ھاجىلاردىن ئۆزۈنىڭ ئامانلىقىنى ۋە بورتالا تەرەپكە كېتىش نىيىتىدە ئىكەنلىگىنى ئۇقتۇرۇپ، توقسۇندىكى ئانا جەمەت تاغىسى قۇربان نىيازغا ئىككى ئىلىك خەت يېزىپ بەردى. ئۇ چاغلاردا توقسۇن شۇبە ناھىيە بولۇپ، قۇربان نىياز ناھىيە ھاكىمى سۈپىتىدە ئىش باشقۇرۇپ تۇرغاچقا، كىشىلەر ئۇنى قۇربان نىياز شەن دەپ ئاتايتتى. شۇڭا ھېلىقى ھاجىلار بۇ بېگتىنىڭ خېتىنى ئۇنىڭغا چوقۇم يەتكۈزۈشكە ۋەدە بەردى. خوجانىياز يەنىلا ئىسھاق دېگەن نام بىلەن قارشەھەر تەۋسىدىن تاغ ئارقىلىق بورتالانى نىشانلاپ ئىلى تاغلىرىغا ئاتلىنىپ كەتتى..... دېگەندەكلا بىرەر ئاي كېزىپ يۈرۈپ، ئاخىرى ئانچە قىينالمايلا، بورتالا ناھىسىنىڭ [illegible] تەرىپىدىكى ئۇتبۇلاق دېگەن يېرىدىن كونا دوستى ئېرىدىنبايتىنىڭ ئۆيىنى تېپىۋالدى"

رومانىنىڭ 1-قىسىم 77-بەتتە: "شۇنداق قىلىپ، يەنە ئىككى يىل ئۆتۈپ كەتتى. بىر كۈنى ياز قۇياشى ئاخىرقى نۇرلىرىنى ئاپ ئاق بۇلۇتلارنىڭ مەڭزىدە قالدۇرۇپ، ئۆز يانىقىدا جۇنەپ كېتىۋاتقان بىر چاغدا، ئېردىنباتنىڭ يوغان سېرىق ئىتى قاتتىق قاۋاپ كەتتى. ئېردىنبات توپتوغرا ئۆز ئۆيگە قاراپ كېلىۋاتقان ئۇچ ئاتلىقنى كۆرۈپ سەل

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئىسىر ۋە قوليازمىلار ئالاھىدە

چۈچىدى. چۈنكى، ئۆزىگە تونۇش مالچى يىگىت ئوراغاي ھېچقاچان كۆرۈپ باقمىغان ئىككى يات كىشىنى باشلاپ كېلىۋاتاتتى.....” دەپ يازىدۇ. بۇ ئىككى كىشىنىڭ بىرى توقسۇن ھاكىمى قۇربان نىياز شەنىنىڭ يېقىنلىرىدىن بىرى يەنە بىرسى خوجانىيازنىڭ ئانا جەمەت تاغىسى. بۈلار خوجانىيازغا خەۋەر ئەكەلگەن بولۇپ. يەنى قىسقارتىپ ئېيتساق، خوجانىياز ئەمدى كېسەل تۇتۇپ يېتىپ قالغان شامەخسۇتنىڭ “خوجانىياز ئەمدى مېنىڭ كۆزۈمگە كۆرۈڭۈچى بولمىغاي!” دېگەن شەرتى بىلەن كەچۈرۈم قىلىنغان بولۇپ، قۇمۇلغا قايتسا بولاتتى. بۇ خەۋەردىن كېيىن ھوجانىياز قۇمۇلغا قاراپ يول ئالدى. 1928-يىلى 5-ئاينىڭ 16-كۈنى شامەخسۇت ئۆلدى. يۇقارقى ۋەقەلىككە قارىغاندا خوجانىياز 1927-يىلنىڭ ئاخىرى ۋە 1928-يىلنىڭ باشلىرى قۇمۇلغا قايتقان بولدى.

يۇقارقى بەدئىي توقۇلمىدا تۆۋەندىكىدەك نۇقتىلاردا زىددىيەتلىك ۋە مەنتىقىسىز نۇقتىلار كۆرۈلدى.

1-ئەسلىدە خوجانىياز ھاجى سوۋېتكە قېچىپ چىققاندىن كېيىن ھەرەمگە بارغان ئەمەس بەلكى ئۇ تۆمۈر خەلپە غوزغىلاڭى ئالدىدا ھەجگە بارغان.

يازغۇچى مەرھۇم مەسۇمجان زۇلپىقارنىڭ “سەراپ” ناملىق كىتابىدا ۋە شېرىپ خۇشتار ئەپەندىنىڭ “شىنجاڭ يېقىنقى زامان تارىخىدىكى مەشھۇر شەخسلەر” ناملىق كىتابىدا بۇ توغرۇلۇق ئىنىق مەلۇماتلار بار. “شىنجاڭ يېقىنقى زامان تارىخىدىكى مەشھۇر شەخسلەر”ناملىق كىتابنىڭ ” 155-بەتتىكى “خوجانىياز ھاجىمنىڭ پائالىيەتلىرى” دېگەن قىسمىدا مۇنداق يېزىلغان:

” 1907-يىلى 1-ئايدا ئىمىننىياز ئاخۇن ئائىلىسىگە شۆشۈشىيادىكى ھۆكۈمەت چېرىكلىرىگە ئوتۇن، سامان ئاپىرىش ئالۋانى كېلىدۇ. ئىمىننىياز ئاخۇن شۇ ئالۋانغا ئوغلى خوجانيازنى ئەۋەتىدۇ...” خوجانياز بۇ ئالۋاڭنى تۆگۈتۈپ قايتىشدا يولدا قاتتىق سوغاق بولۇپ كېتىپ، يولدىن ئىزىپ نۇرغۇن ئادەم ئۆلۈپ كەتىپ پەقەت ئۈچ كىشى يەنى ئوردا بېگى ئىشاق بىلەن خوجانياز يەنە بىرى ساق قالدى. شۇ چاغدا يولدا توڭلاپ قالغان 20 چىرىك بولۇپ، بۇ چىرىكلەرنىڭ يېنىدا 50 سەر تەڭگە، ئىككى جىڭ ئەپيۇن بارمىش ھازىر بۇلار يوق تۇرىدۇ. بۇلارنى “سىلەر ئالدىڭلار” دەپ بۇ ئۈچ كىشىنى تەشۋىرىدۇ. شۇ چاغدا ھوجانىيازنىڭ يانچۇقىدىن بىر تەڭگە پۇل چىقىدۇ. شۇنىڭ بىلەن خوجانىيازنى سولاپ قويىدۇ.

بىر ئايغا يېقىن ئېغىر ئەمگەككە سالىدۇ. دەل ماشۇ چاغدا قۇمۇلدا قوزغىلاڭ بولىدۇ. بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغان ھوجانىياز تاغ يولى بىلەن قىچىپ، قوزغىلاڭچىلار سىپىغا قوشۇلدۇ.

“خوجانىياز قوراي يېزىسىغا بارغاندا، قورايدىكى 300 دىن ئارتۇق كىشى توپلىشىپ قۇمۇل شەھىرىگە – ۋاڭ ئوردىسىغا ھۇجۇم قىلىشقا تەييارلىنىۋاتقان ئىدى. ھوجانىياز بۇ قوزغىلاڭغا ئىشتىراك قىلىدۇ”دەپ يازىدۇ.(156-بەت). ئەمما غوزغىلاڭ مەغلۇبىيەت بىلەن ئاخىرلىشىدۇ. شامەخسۇت ۋاڭ بۇ قوزغىلاڭنى ئاساسلىق ئادەملىرى ئىچىدە خوجانيازنىڭمۇ بارلىغىنى بىلىدە ۋە ئۇنى تۇتۇش بۇيرىغى چىقىرىدۇ.

“خوجانىياز ئانىسىنىڭ يارىدىمى بىلەن يوشۇرۇن ھالدا تۇرپانغا بېرىپ، ئىسھاق دېگەن نام بىلەن ئاستانە مەدرىسىدە بىر يىل مەخسۇت مۇھىتى، مەھمۇت مۇھتىلار بىلەن بىللە ئوقۇيدۇ. شامەخسۇت ۋاڭنىڭ خوجانيازنى تۇتۇش ھەرىكىتى تۇرپانغىمۇ يېتىپ كېلىدۇ. بۇ يەردىمۇ ئۇنىڭغا ئارامىلق بولمايدۇ. ئاخىرى ئانىسى ئۇنى ھەجگە بارغانلار قوشۇپ، ھەرەمگە يولغا سالىدۇ. ئۇ ھەج قىلىپ بولۇپ، قايتىپ كېلىشكە پۇلى بولمىغاچقا، شۇ جايدىكى بىر بايىنىڭ خۇرمىزارلىقىدا ئۈچ يىل ئىشلەپ، يول خراجىتى ھازىرلاپ ئاندىن ۋەتەگە قايتىدۇ. 1912-يىلى بېيشدا ئۆز يۇرتىغا قايتىپ كېلىدۇ” (157-بەت)

خوجانىياز ھاجى ھەرەمدىن قايتىپ كەلگەن يىلى تۆمۈر خەلپە قوزغىلاڭغا قاتنىشىدۇ ۋە تۆمۈر خەلپە ئۆلتۈرۈلگەندىن كېيىن تاغدىكى قوشۇنلارغا يېتەكچىلىك قىلىپ بىر مەزگىل ئۇرۇشنى دۋاملاشتۇرىدۇ ۋە ئاخىرى قورال-يارىقىنىڭ ناچار بولۇشى، سان جەھەتتىن ئاز بولۇشتەك سەۋەبلەر تۈپەيلى، قوشۇنلىرىنى تارقىتىۋېتىپ ئۆزىلا يەككە قالىدۇ ۋە خوجانىياز ھاجىم ئالتايغا قاراپ يولغا چىقىدۇ ۋە رۇسىيەگە ئۆتۈپ كېتىدۇ ۋە ئوۋچىلىق قىلىپ جاھاندارچىلىق قىلىدۇ. چىگرا رايون يەركەنتە ۋەلىباي بىلەن تونىشىدۇ.

“خوجانىياز ھاجىمنىڭ شارائىتى ياخشىلىنىدۇ. ئۇ ئوۋچىلىق ئىشى بىلەن چارروسىيەنىڭ بىر قانچە چوڭ – كىچىك شەھەرلىرىنى ئايلىنىپ چىقىدۇ. كۆپلىگەن كىشىلەر بىلەن سۆھبەتتە بولىدۇ. يېڭىلىقلارنى قوبۇل قىلىدۇ. ئاڭ سەۋىيىسى ئۆسىدۇ. جەمىيەت ۋە ھاياتنى چۈشىنىدۇ. چارروسىيىنىڭ سىياسى، ئىجتىمائىي ۋەزىيىتى بىلەن شىنجاڭنىڭ سىياسى، ئىجتىمائىي ۋەزىيىتىنى سېلىشتۇرىدۇ. چارروسىيەدىكى ئىلغار تېپتىكى قورال-يارىغلارنى كۆرۈپ، 1907 يىلدىكى “تورپاقلار قوزغىلاڭى” (161-بەت) ۋە 1912-يىلدىكى “تۆمۈر خەلپە قوزغىلاڭى” دا ئىشلەتكەن قارا ملتىق ۋە 9، 10، 11، 12 ئاتار ملتقىلارنى ئەسكە ئالىدۇ. “ھەتتىكەي، ئەگەر شۇ ۋاقىتلاردا ماشۇنداق قوراللار قولىمىزدا بولغان بولسا، تەغدىرىمىز ئاللىقاچان ھەل بولۇپ، زۇلۇمغا زاۋال ئاتا قىلغان بولۇر كەنمىز..” ھېلىمۇ خۇدا نۇسرەت ئاتا قىلسا، خەلقىم بىلەن بىرلىكتە مەقسەتكە يېتەرمەن...” دەيدۇ.

” 1917-يىلى رۇسىيەدە ئۆكتەبىر ئىنقىلابى پارتلاپ غەلبىگە ئېرىشتى. ئۆكتەبىر ئىنقىلابىي غەلبىسى پۈتۈن دۇنيادىكى ئېزىلگۈچى خەلق ۋە مىللەتلەرنى ئويغاتقىنىدەك، ئۆمۈر بويى ئىنقىلاپ ئارزۇسىدا چەت جايلاردا خار-زارلىقتا تۇرمۇش كەچۈرۈاتقان خوجانىياز ھاجىمنىمۇ ئويغاتتى. ئۇنىڭ كۆڭلىدە ياتقان ئىنقىلاپ ئوتى ئۇنى قوراللار بىلەن تونۇشۇش، نوقتىلىق ھەربىي تەلىم-تەربىيە ئېلىشقا ئۈندىدى. ئۇزاق ئۆتمەي ئۇنىڭ بۇ ئارزۇسى ئەمەلگە ئاشتى.

ئۆكتەبىر ئىنقىلابىي غەلبىسىدىن كېيىن، رۇسىيە ھۆكۈمىتى پۈتۈن گىراجدانلىرغا ھەربىي تەلىم-تەربىيە ئېلىپ بېرىش لازىملىقىنى ھەققىدە مۇراجىئەتنامە ئېلان قىلدى.....خوجانىياز ھاجىم ھەربىي تەلىم-تەربىيە جەريانىدا ئۇرۇش قانۇنىنىيەتلىرى نەزەريىسىنى ئومدان ئىگەنلىدى. بارلىق ئېغىر-يىنىك قوراللار، ھەر خىل چوڭ-كىچىك تېپتىكى توپ زەمبىرەكلەر ۋە پارتلىتىۋچ دورىلار بىلەن تونۇشتى. ھەتتا زېنىت پىلىموتقا قەدەر تونۇشۇپ چىقتى.....خوجانىياز ھاجىم ھەربىي تەلىم-تەربىيە ئالغاندىن كېيىن، رۇسىيەنىڭ بىر قانچە شەھەرلىرىنى ئېكسكۇرسىيە قىلدى. كونا ساۋاقدىشى مەخسۇت مۇھتىنىڭ ۋاستىسى بىلەن رۇسىيەنىڭ ئوتتۇرا ئاسىياسىدىكى ئۇيغۇرلار ئىچىدە ئەڭ دەسلەپكى قۇرۇلغان “كالتە چاپانلار تەشكىلاتى”، “مەدەنىيەتپەرۋەرلەر تەشكىلاتى” ۋە “ئۇيغۇرلار ئىتتىپاقى”نىڭ ئاساسلىق رەھبەرلىرى ھەمدە 3-ئىنتېرناتسىئونالنىڭ ئۇيغۇر ۋەكىلى ئابدۇللا روزىباقىيۇۋ قاتارلىق بىلەن كۆرۈشرى ۋە سۆھبەتتە بولدى. بولۇپمۇ شىنجاڭلىق سودىگەرلىك كۆپرەك بولغان شەمەي، زەيسان، توقماق، قاراقۇل...قاتارلىق جايلارغا بېرىپ، شىنجاڭلىق سودىگەرلەر بىلەن ئۇچرۇشۇپ، ئۇلار بىلەن تونۇشتى. كونا ساۋقدىشى مەخسۇت مۇھتى ۋە مەخسۇت مۇھتىلار بىلەن شىنجاڭ ۋەزىيىتى ھەققىدە مۇزاكىرە ئېلىپ بېرىپ، شىنجاڭدا سوۋېت ئۆكتەبىر ئىنقىلابىنىڭ تەجرىبە-ساۋاقلىرى بويىچە ئىنقىلاپ ئېلىپ بېرىش قارارىغا كېلىشتى. لېكىن شىرائىت ئۇلارنىڭ ھەرىكەت قىلىشغا يار بەرمەيتى. ھوجانىياز ھاجى 1923-يىلى يىلغىچە رۇسىيەدە بولۇپ، بۇ مەزگىلدە ئۆتكۈر سىياسى پىكىرلىرى، يۇكسەك ھەربىي ماھارەتكە ئىگە، ئەقىل-پاراسەتلىك بىر كىشى بولۇپ يېتىلدى.

1923-يىلى رۇسىيەدە ئىچكى ئۇرۇش ئېلىپ بارغاندىن كېيىن، شىنجاڭلىق سودىگەرلەر ۋەتەگە قاتتىشقا باشلىدى. بۇ چاغدا ھوجانىياز ھاجىمۇ ۋەلىباي بىلەن بىللە ئىلغا كەلدى. ئىلدا تۇرغان مەزگىلدە ۋەلىباينىڭ تونۇشتۇرىشى بىلەن ھۆسەن باي ھاجىم، ياقۇپ باي ۋە ھەكىم بەگ خوجلار بىلەن ئۆچراشتى.

.....

كېيىن ئۇرۇمچىگە قايتىپ كېلىپ، ئۇرۇمچىدە تۇردى. ئۇرۇنچىدە تۇرغان مەزگىلدە تەشكىللىك ۋە پىلانلىق ھالدا تەشىلەش خىزمىتى بىلەن شۇغۇللاندى. شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى يۇرت كاتتىلىرى، ئىلغار پىكىرلىك كىشىلەر بىلەن مۇناسىۋەت باغلىدى.ئۇلارنىڭ ئىنقىلاپ قىلىش ئېڭىنىڭ ئۆسسىشىگە يارىدەم بەردى. خوجانىياز ھاجىن خەلقنى ئويغۇتۇش ئىشلىرىدا سوۋېت ئىتتىپاقى ئۆكتەبىر سوتسىيالىستىك ئىنقىلابىنى ھېكايە قىلىپ سۆزلەپ بەردى.(پىشقەدەم كىشىلەرنىڭ ئېيتىشىغا قارىغاندا، كىشىلەر رۇسىيەدە بولغان ئۆزگىرىشلەرنى پەقەت ھىجانىياز ھاجىمنىڭ ئاغزىدىن ئاڭلىغانلىقىنى، بۇرۇن بۇنداق سۆزلەرنىڭ ئۇرۇمچىدە يوقلىقىنى ئېيتقان)

1927-يىلنىڭ ئاخىرلىرىدا مەخسۇت مۇھتى ۋە مەخمۇت مۇھتىلار بىلەن كېلىشىپ، ھوجانىياز ھاجىم قۇمۇلدا، مەخسۇت مۇھتىلار تۇرپاندا قوزغىلاڭ كۆتۈرۈشنى قارارىغا كېلىدۇ.

1927-يىلنىڭ ئاخىرىدا خوجانىياز ھاجىم دادىسىنىڭ ۋاپات بولغان خەۋىرنى ئاڭلاپ، قۇمۇلغا بارىدۇ ھەم مۇشۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ قۇمۇلنىڭ ئىجتىمائىي ئەھۋالىنى كۆزىتىدۇ.

1928-يىلى 5-ئاينىڭ 16-كۈنى، شامەخسۇت ۋاڭ ئۆلۈپ ئورنىغا ئوغلى نەزەر ۋاڭ بولدى. 1928-يىلى 7-ئاينىڭ 7-كۈنى ياڭ زېڭشىن فەن ياۋنەن تەرىپىدىن ئېتىپ ئۆلدۇرۇلدى. پۇرسەتنى غەنىمەت بىلەمەن جىن شۇرېب فەن ياۋنەننى ئېتىپ ئۆلتۈرۈپ ھاكىمىيەتنى تارتىۋالدى.

قىسقىغىنە ۋاقىت ئىچىدە بولۇۋاتقان بىئۇ ئۆزگىرىشلەر قوزغىلاڭ ھازىئۇرلىقىنىڭ جەددىي ئېلىپ بېرىلىشىنى كەلتۈرۈپ چىقىردۇ.....” (162-بەت) ۋە شۇنداق قىلىپ 1931-يىلى 4-ئايىنىڭ 12-كۈنى قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلاڭى باشلىنىدۇ.

< ئويغانغان زېمىن> دا ئاپتور بەدىئىي تەسەۋۋۇر ئارقىلىق بىر تارىخنى توقۇپ چىققان بولۇپ، بۇ يۇقۇردا سۆزلەپ ئۆتكىنىمىزدەك تارىخىي رومانلاردا بولىدىغان ھادىسە. ئەمما، توقۇلغان بەدىئىي توقۇلما شۇ تارىي دەۋرنىڭ رېئاللىغىغا ئۇيغۇن بولۇش كېرەك. توقۇلما زىددىيەتسىز ۋە مەنتىقىلىق راۋاجلانغان بولۇشى كېرەك. يۇقارقى بەدىئىي توقۇلمىلاردا ئاپتور شۇ دەۋر رېئاللىغىغا چوڭقۇر چۆكۈپ تەپەككۇر قىلمىغان.

1. ئاپتورنىڭ بەدىئىي توقۇلمىسىدا خوجانىياز رۇسىيەگە ئۆتكەن ۋاقتىلار 1-دۇنيا ئۇرۇش(1914-1918) مەزگىللىرى بولۇپ، ئۇ ئەسكەرلىككە قوبۇل قىلىنىدۇ.

ئەسلىدىكى تارىخىي رېئاللىقتا، ئۇ دەۋرلەردە ئورتا ئاسىيادىن چارروسىيەنىڭ يەرلىك مىللەتلىرىدىن ئەسكەر قوبۇل قىلىشى مۇمكىن ئەمەس. چۈنكى ئۇ دەۋردە ئورتا ئاسىيا چارروسىيەگە قارشى ھەر يەردە قوزغىلاڭ بولۇپ، ھازىرقى قازاغىستا دىيارىدا چارروسىيەدىن قۇتۇلۇش ئۇچۇن قوزغىلاڭ بولغان.

1905-يىللىرى “ئالاش ھەركىتى” دەپ بىر ھەركەت باشلىنىپ، 1912-يىلى ئالاش پارتىيەسى قۇرۇلدۇ ۋە بۇ پارتىيەنىڭ يېتەكچىلىگىدە قازاقلار ۋە قىرغىزلار قوزغىلاڭ قىلىدۇ ھەمدە 1916-يىلى يەتتەسۇدىكى ئۇيغۇرلارمۇ چارروسسىيەگە قارشى قوزغىلاڭ كۆتۇرىدۇ. بۇ قوزغىلاڭدا نۇرغۇن ئۇيغۇرلار قىرىلىپ كېتىدۇ. 1917-يىلى “ئالاش ئوردا دۆۋلىتى” نى قۇرۇلدۇ بۇ دۆۋلەت 1920-يىلغا كەلگەندە بولشېۋېكلار تەرىپىدىن ئۆرۈلۈپ سوۋېت سوتسىئالىستىك جۇمھۇرىيىتىگە قوشۇلدۇ.

شۇڭا ئۇ دەۋرلەردە ھېچ بىر يەرلىك خەلق چارروسىيەگە مەجبۇئەر ھالەتتە بولسىمۇ ئەسكەر بولمايدۇ ھەمدە چارروسىيەمۇ ئۇلارنى ئەسكەرگەرلىككە ئىلىپ قولىغا قورال تۇتقۇزۇشنى ئۆزىگە تەھتىتى دەپ بىلىدۇ.

2. بەدىئىي توقۇلمىدا چارروسىيەگە ئەسكەر بولغان خوجانىياز بولسا ھەربىي لاگىردا پۇتۇن ئىلغار قوراللارنى ئىتىشنى ھەم چۇگۇپ قۇراشتۇرۇشنى ئۆگۈندۇ.

< ئويغانغان زېمىن> رومانىدا لودۇڭدىكى جەڭنى تەسۋىرلىگەندە خوجانىياز ھاجىم دۇشمەن قولدىكى پىلىمۇتنى تارتىۋلىپ دۇشمەنگە قارىتىپ ئاتىدۇ ۋە مىرۇل مەرگەنمۇ بىر پىلىموت ئولجا ئالىدۇ. بۇ جەڭدىكى ئولجىغا ئالغان ھەممە قوراللار ما جۇڭيىڭغا ئۆتۈپ كىتىپ يەقەت شۇ ئىككى پىلىموتلا قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئالغان غەنىمتى بولۇپ قالىدۇ.

بۇ يەرلەر < ئويغانغان زېمىن> رومانىنىڭ 1-قىسىم 281-بەتتە مۇنداق تەسۋىرلىنىدۇ:

” ما جۇڭيىڭ ھېلىقى كۆل بويىدىكى دەرخلىكتە سايىداپ يېتىپ، ئۇدۇلدا زوڭزىيىپ ئولتۇرغان خوجانىياز ھاجمىنىڭ چىرايىغىمۇ قارىماي، ئۆزىنىڭ تۆڭچىسىغا مۇنداق دېدى: ھاجمىغا ئېيت، پىلىموتىنىڭ ئىككىسىنى ماڭا قالدۇرسۇن، ئۇنىڭ ئورنىغا يۈز تال ملتىق بېرەي.

نىمىقا؟ پىلىموت بىزگە ياراشامدىكەن؟

ياراشمايدۇ دېگەنلىگىم ئەمەس، – دېدى ما جۇڭيىڭ ئاۋازىنى يۇمشىتىپ، – بەربىر سىلەردە ئۆزىڭىزدىن باشقىلار پىلىموت ئېتىشنى بىلمەيدۇ.

بىلمىسە ئۆگىتىمەن، – دېدى ھاجى ئورنىدىن تۇرۇپ.....” مانا بۇ تەسۋىرلەردىكى “پىلىموت” بولسا 1-دۇنيا ئۇرۇشلىرىدا ھېچ ئىشلەتىمگەن. چۈنكى . 1-دۇنيا ئۇرۇشىدا ئىشلەتكەن قوراللار تولىسى نەيزىلىك بەتلەپ ئاتىدىغا ملتىق ۋە ئېغىر تېپتىكى بىرسى ئاتسا بىر ئوق بەتلەپ بىرىدىغان چوك تېپتىكى پىلىموتلار. يەنى خوجانىياز ھاجىم ئولجا ئالغان پىلىموت پەقەت 1920-يىللىرىدىن كېيىن چىققان قوراللار بولۇپ بۇ دەل خوجا نىياز 1923-يىللىرى سوۋېت تەرىپتىن ھەربى تەلىم-تەربىيە ئالغان دەۋرگە ماس كېلىدۇ. ھەمدە چارروسىيە ئۆ زامانلاردا ئادەتتىكى ئالغان ئەسكەرلىرىگە پۇتۇن ئىلغار قوراللارنى ئىتىشنى ئۆگۈتپ كەتمەيدۇ، پەقەت ئازراقلا مەشق قىلغىزۇپ، قولىغا ملتىقنى تۇتقۇزۇپ ئۇرۇشقا سالىدىغان دەۋرلەر ئىدى.

3. رومانىدا خوجانىياز چارروسىيە ھەربىي لاگېرىدىن قېچىپ، ۋەلىباينىڭ ياردىمى بىلەن ھەرەمگە ماڭىدۇ. ۋاقىت جەھەتتىن ھېسابلىساق بۇ 1914-1916-يىللىرىغا توغرا كېلىدۇ دىسەك. خوجانىياز ھەرەمدە 3-4-يىل قالىدۇ. ئۇنداقتا 1917-1920-يىللىرىغا توغرا كېلىدۇ. ئۇ يەردىن قايتىپ موڭغۇل دوستىنىڭ قىشدا ئىككى يىلغا يېتىن قالىدۇ. ئۇنداقتا تەخمىنەن 1922-يىللىرى بولىدۇ دىسەك بۇ ۋاقىت شامەخسۇت (1864 -1928)نىڭ ئاخىرقى ئۆمرى قېتىلغان دەۋرگە توغرا كەلمەيدۇ. چۈنكى ھەرەمدىن قايتىپلا ئۆزى يازغان خەتنى توقسۇنلۇق ھاجىلار بىلەن توقسۇنغا ئەۋەتكەن ئىدى. شۇنداق بولغاندا ھېسابتا ئەڭ ئاز دېگەندە ئالتە يىل كەم چىقمىدۇ. بۇ يەردىكى تەپسىلاتلار بىر-بىرىگە تۇتاشمىغان. بەدىئىي ئۇنۇمگە زىت كېلىپ قالغان.

ئاپتور بەدىئىي توقۇلمىنى ئۆزىنىڭ پۇتۇن بەدىئىي ماھارىتىنى ئىشقا سېلىپ ئاجايىپ گۈزەل، قانچىلىك جەلبكار قىلىپ توقۇپ چىققان بولسىمۇ، ئاپتور شۇ دەۋرنىڭ سىياسى ۋە ئىجتىمائىي رېئاللىقىغا چوڭقۇر چۆكۈپ تەشۇرۇش ئېلىپ بارمىغانمۇ ۋە ياكى ئاپتورنىڭ ئۆز ئىمكانلىرى يار بەرمىگەنمۇ، ئۆزىنىڭ تەسەۋۋۇرىغا تايىنىپ توقۇلغان بەدىئىي توقۇلمىدا يۇقارقى ئاجىزلىقلار كۆرۈلگەن. بىز ئۆزىمىزنىڭ تەپەككۇرىنى ئىشقا سېلىپ مەنتىقىلىق تەشۇرۇش ئېلىپ بېرىپ، تەنقىدىي نەزەرىمىزگە خىتاپ قىلىدىغان بولساق، بۇ ھېكايىلەرنىڭ تەسەۋۋۇر كۈچى ئاجىز، مەنتىقسىز، باش ئايىغى زىددىيەتلىك توقۇلما ئىكەنلىگىنى بايقايمىز.

3. مېنىڭ نەزىرىمدىكى خوجانىياز ھاجىم

خەلقىمىزنىڭ مۇنەۋۋەر ئوبزورچىسى، ئەدىب، مائارىپچى يالقۇن روزى ئەپەندىنىڭ <تەكلىماكاندىكى ئالتۇن كولدۇرما> ناملىق كىتابىدىكى ” <ئويغان زېمىن> دىن ئويغانغان پىكىرلەر” ناملىق ئوبزوردا مۇنداق دەيدۇ (19-بەت):

” ...خوجانىياز ھاجمىنىڭ قوپال، سۇرلۇك، قارام، تەرسا، سادىدا، ئاق كۆڭۈل، نادان، مەردانە بولغان خاراكتېر ئالاھىدىلىكى زوقلانغۇچىلارغا ئىشەنچلىك، چىن تۇيۇلىدۇ. يازغۇچى خوجانىياز خارەكتېرىنى يارىتىشتا، كىشلىك خاراكتېرىنىڭ ماھىيىتىنى ئاشكارلىغۇچى ئەپچىل دېتاللاردىن ۋە پىسخىكىلىق تۇس قويۇق سۆز-جۇملىلەردىن ئۇستىلىق بىلەن پايدىلىنىپ، دېھقانلار قوزغىلاڭىنىڭ بۇ قارام داھىسىنغا ھەقىقىي ئىنسانى تۇس بەخش ئەتكەن. شۇنچە زور قوزغىلاڭغا تۇتۇش قىلغان تۇرۇقلۇق، قىلۇاتقان ئىشىنىڭ ئاخىرقى نىشانىنمۇ ئېنىق بىلمەيدىغان ، ھەتتا بايراق لاھىلەشنى ئويلاپ يېتەلمىگەن، ئېنىلگەن خەلقىنىڭ بېشى تۇرۇقلۇق، دۇشمىنگە قول بەرگەن بۇ سادىدا باشچىنىڭ خاراكتېرى يازغۇچىنىڭ قەلىمى ئاستىدا پەردازلىنىپ، مەدىھىلەن گەن بولسىدى، چوقۇم ئۇ جانسىز، ساختا مەبۇدقا ئايلىنىپ قالغان بولاتتى. ئۇ چاغدا چىنلىق ئاساسى بولمىغان پۇتۇن ئەسەرنىڭ ئىجتىمائىي ئۇنۇمىنى تۇۋەنلىتەتتى. مۇئەيەن تارىي ئاڭغا ئىگە، تارىي بۇرچ تۇيغۇسى كۈچلۈك بولغان مەس ئۇلىيەتچان يازغۇچى بۇ خىل ئاقۇەتكە يول قويمىغان. ئەلۋەتتە، ھەقىقەتنى قىزغىن سۆيگەنىدىلا، ئاندىن ھەقىقەتنىڭ قۇچاقلىشغا مۇيەسسەر بولغىلى بولىدۇ.” دەپ يازىدۇ.

ئاپتورنىڭ بەدىئىي توقۇلمىلىرىدىكى ئاجىزلىقلار سەۋەبىدىن خوجانىياز ھاجمىنىڭ ئوبرازى ھەقىقى ئىپادىلەنمىگەن بولغاچقا، ئەنە ئاشۇنداق مۇنەۋۋەر ئوبزورچىلىرىمىزمۇ خوجانىياز ھاجمىغا خاتا باھا بېرىشتەك خاتالىقلار سادىر بولغان. ئۇنداقتا خوجانىياز ھاجىم ھەقىقەتەن “نادان”، “قىلۇاتقان ئىشىنىڭ ئاخىرقى نىشانىنمۇ ئېنىق بىلمەيدىغان” “ھەتتا بايراق لاھىلەشنى ئويلاپ يېتەلمىگەن” تارىخىي شەخسمۇ؟ قېنى بۇنىڭغا تارىخىي پاكىتلار جاۋاپ بېرىپ باقسۇن.

“شىنجاڭ يېقىنقى زامان تارىخىدىكى مەشھۇر شەخسلەر”ناملىق كىتابنىڭ ” 155-بەتتىكى “خوجانىياز ھاجمىنىڭ پائالىيەتلىرى” دېگەن قىسمىدا مۇنداق يېزىلغان:

“خوجانىياز كىچىكىدىن كەم سۆز، تىز ئاچچىق كېلىدىغان، زېرەك، ئۆچرىغان ھادىسە، ۋەقەلەرنى تېز تەھلىل قىلىپ ئۆلگىرەلەيدىغان، ئۆتكۈر، قاۋۇل ھەم يۈرەكلىك بولۇپ يېتىلىدۇ. ئۇ مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان چاغلىرىدا ئۇستازىدىن كۆپ سۇئال سورايتتى” ۋە يەنە يۇقارىدا بايان قىلغىنىمىزدەك

“رۇسىيەنىڭ ئوتتۇرا ئاسىياسىدىكى ئۇيغۇرلار ئىچىدە ئەڭ دەسلەپكى قۇرۇلغان < كالتە چاپانلار تەشكىلاتى >، < مەدەنىيەتپەرۋەرلەر تەشكىلاتى > ۋە < ئۇيغۇرلار ئىتتىپاقى > نىڭ ئاساسلىق رەھبەرلىرى ھەمدە 3-ئىنتېرناتسىئونالنىڭ ئۇيغۇر ۋەكىلى ئابدۇللا روزىباقىيۇۋ قاتارلىق بىلەن كۆرۈشرى ۋە سۆھبەتتە بولىدۇ.” دەپ يازىدۇ. دېمەككى شۇ دەۋرلەردە خوجانىياز ھاجىم ئابۇللا روزىباقىيۇۋنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان.

ئۇنداقتا ئابدۇللا روزىباقىيۇۋ كىم؟

مەرھۇم مەسۇمجان زۇلپۇقار ئاكىنىڭ ” سەراپ” ناملىق كىتابىدا مۇنداق بايانلار بار.

” بىر كۈنى ئەخمەت ئېپەندىم (ئەخمەتجان قاسىمى): ئابدۇرېھىم ئاكا (ئابدۇرېھىم ئەيسا)، ۋاختىڭىز يار بەرسە، بىزنىڭ ئۆيگە قەدەم تەشرىپ قىلامسىزكەن؟ دېدى . [illegible] قىلىپ، ئۇلار ئۆسۇتەل يېنىدا قاتار ئولتۇردى. ئەخمەت ئەپەندىم شكافىدىن بىر پاپكىنى ئېلىپ، ئۆستەلگە قويۇدىدە، ئۇنىڭ ئىچىدن ماشىندا بېسىلغان ئون ۋاراق [illegible] يالنى ئېلىپ، سۆزىنى داۋاملاشتۇرىدۇ. مانا بۇ ئۆستازىم ئابدۇللا ئاكىنىڭ 1934- 1937-يىللىرى موسكۋا كومپارتىيە ئۇنۇۋرستىتدا ئوقۇپ يۈرگەن ۋاقىتتا يازغان ئەسلىمرى ئىكەن. بۇنى ماڭا 1937-يىلى فاكۇلتەت مۇدىرىمىز: ئابدۇللا روزىباقىيۇۋنىڭ بۇ ئەسلىمىسى بەلەن تونۇشۇپ قويۇڭ – دەپ بەرگەن ئىدى. ئاردا مۇنەۋۋەر

ئەۋلاد گۇرۇپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

پېشىۋايىمىز خەلق دۇشمىنى" بولۇپ قارلىنىپ، رېپرېسسىيا قۇربانى بولدى.....ئەخمەت ئەپەندىم شۇ قەدەر ئىزھار قىلىدىكەن. ئۇ ماتېرىيالنىڭ كۆچۈرمىسىنى ئېلىپ، پىنھان ساقلاپ يۇرگىنىنى، 1942-يىلى مەخسۇس تاپشۇرۇق بىلەن ئانا يۇرتقا سەپەر قىلىش ئالدىدا ئالمۇتا ئوبلۇسىنىڭ يارىكەنت ناھىيەسىدە تۇرىدىغان ئانىسى بىلەن خوشلىشىش مۇناسىۋىتى بىلەن كەلگىنىدە ئۆزىنىڭ كىتابلىرى، ھۆججەتلىرى قاتارىدا ئەسلىمىنى ئامانەت قىلىپ قويغان ئىكەن. 1946-يىللىرى ئەخمەت ئەپەندى خىزمەت بىلەن ئالمۇتىغا كەلگىنىدە ئانىسىنى زىيارەت قىلىپ، مەلۇم كىتاب ۋە ھۆججەتلىرى قاتارىدا ئەسلىمىنى ئېلىپ كەلگىنىنى سۆزلەپ بەردى- دە، بۇنى ئاڭلاپ قويۇشلا ئەمەس، ئەمەلىي ئىشىمىزدا ئىجابىي پايدىلىنىشقا توغرا كېلەر، ئۆزەم ئوقۇپ بىرەي- دەپ ئوقۇشقا باشلىدى.

مەن ئابدۇللا روزىباقىيۇۋ 1897-يىلى ئالماتا يېزىسىدا يېزا مۇئەلىمى ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. 1900-يىلى ئالماتا شەھىرىگە كۆچۈپ كەلگەن....." (2-قىسىم 323-بەت)

بۇ ئەسلىمە بەك ئۇزۇن بولغانلىغى ئۈچۈن مەن ئۆزەم قىسقارتىپلا ئوقۇرمەنلەرگە ئاساسىي مەزمۇنىنى بايان قىلاي.

1918-يىلى ئالماتا شەھەرلىك پارتىيە تەشكىلاتى رەسمى تەشكىل قىلىنغاندا، ئۇنىڭ بىرىنچى قىتىملىق مەجلىسىدىلا يەرلىك خەلقلەردىن دەسلەپتە پارتىيەگە كىرگەن ئابدۇللا روزىباقىيۇۋ، يۇسۇپ ئەخمەتوۋ، تاخەن ئۇتېلوۋلار رەھبەرلىك ھەيىتىگە ئەزا بولدى. ئابدۇللا روزىباقىيۇۋ شەھەرلىك پارتىيە كومىتېتنىڭ بۇرو ئەزاسى سۈپىتىدە خىزمەت قىلدى. ئابدۇللا روزىباقىيۇۋ بۇ جەريانىدا ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئىستىقپالى ئۈچۈن كۆپ تىرىشچانلىق كۆرسىتىپ، شۇ چاغدا "ئالتە شەھەر – جۇڭغار ئىتتىپاقى" قۇرۇلغان ئىدى. ئەمما، بۇ تەشكىلات ناھايىتى تارقاق ھالدا پائالىيەت ئېلىپ باراتتى. بۇ تەشكىلاتنى بىر مەزكەزگە توپلاش ۋە بېقىندۇرۇش، ئۇلارنىڭ ئىدىيىۋى جەھەتتىن بىر يولغا سېلىش، كەلگۈسى ئىنقىلاۋى ھاياتىنى ھېساپقا ئالغان ھالدا، ئۇلارنى تەشكىلى جەھەتتىن تېخىمۇ مۇستەككەملەش مەخسىتىدە كومىتىتنىڭ تۈرك بۇروسىنىڭ تەشەببۇسى بىلەن تۇركىستان ئالتە شەھەر – جۇڭغار ئىشچىلىرىنىڭ بىرىنچى يېغىنىنى چاقىرىشقا توغرا كەلدى. بۇنىڭ بىلەن تۇركىستان كومپارتىيەسى مەركىزى كومىتىتنىڭ مىللەتلەر بۆلۈمى قارمىغىدا "ئالتە شەھەر – جۇڭغار ئىنقىلاۋى ئىتتىپاقى" مەركىزى تەشكىلى بۇروسى تەيىنلەندى. باشلىغى ئابدۇللا روزىباقىيۇۋ بولۇپ بەلگىلەندى. بۇ تەشكىلات نامىدىن ئالماتادا "كەمبەغەللەر ئاۋازى" ناملىق گېزىت چىقىرىپ، بۇ گېزىتلەردە ئابدۇللا روزىباقىيۇۋنىڭ شۇ دەۋردىكى مۇھىم مەسىللەر ئۈستىدە توختۇلۇپ يازغان ماقالىلىرى ئارقا-ئارقىدىن ئىلان قىلىندى.

1921-يىلى 3-ئىيوندا تاشكەنتە تۇركىستاننىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىن كەلگەن 99 تارانچى-قەشقەرلىكلەر، ئون خۇيزۇ، ئۈچى خىنزۇ، ئىككىسى تاتار ۋە باشقا مىللەتلەردىن بولۇپ، بۇلارنىڭ يېگىرمە ئىككىسى دېھقان، 55 كاسىپلار، ئون سەككىزى ئىشچىلار، ئون يەتتىسى زىيالىلار، ئونى ھەربىيلەر بولۇپ جەمى 117 ۋەكىلنىڭ قاتنىشى بىلەن قۇرۇلتاي داغدۇغۇلۇق ئىچىلىپ، كۈنتەرتىۋى مۇنداق بولغان:

1. خەلق ئارا مەسىللەر ۋە جوڭگوئۇنىڭ ئەھۋالى.
2. مەركىزى بۇرونىڭ ھېساۋات دوكلاتى.
3. جايلاردىن كەلگەن ۋەكىللەرنىڭ دوكلاتى.
4. تەشكىلى مەسىلە.
5. مىللى مەسىلە.
6. ئىنقىلاۋى ئىتتىپاقنىڭ يېقىن ئارىدىكى ۋەزىپىسى.
7. ئىنقىلاۋى ئىتتىپاقنىڭ مەركىزى كوممىتىتىنى سايلاش.

بۇ قىتىمقى يېغىندا "ئالتە شەھەر – جۇڭغار ئىتتىپاقى" نى "ئۇيغۇر ئىنقىلاۋى ئىتتىپاقى" قىلىپ ئۆزگەرتى. بۇنىڭ بىلەن شۇچاغدىكى "تارانچى"، "ئالتە شەھەرلىك" دەيدىغان ئۇقۇملارغا خاتىمە بىرىلىپ، ھەممىسىنى "ئۇيغۇر" دىگەن بۇ شەرەپلىك نام ئاستىدا ئىتتىپاقلاشتۇردى ۋە ئىجرايىيە كومىتىتنىڭ ئەزالىرى سايلىنىپ چىقىلدى. ئۇلار:

ئابدۇللا روزىباقىيۇۋ، ئەخمەدوق، پولات خوجايۇۋ، ئىسمايىل تايىرۇۋ، ماخمۇدۇۋ، توختايۇۋ، ئەمىرۇۋ قاتارلىقلار. شۇ چاغدا بۇ تەشكىلاتقا ئەزا بولغانلارنىڭ سانى 3000 يېتىپ بۇنىڭ ئىچىدە 200 دىن ئارتۇقى كوممۇنىستىك پارتىيە ئەزالىرى ئىدى. بۇ تەشكىلاتنىڭ مەخسىدى:

1. ئالتە شەھەر – جۇنغاريەدىكى ھەممە ئەمگەكچىلەرنى ئىنقىلاۋى ئىتتىپاق ئاستىغا بىرلەشتۇرۇش.
2. كەڭ خەلق ئاممىسىغا سىنىپىي ئاڭنى سىڭدۇرۇش ۋە كەلگۈسىدە قەشقەريەدە بولىدىغان ئىنقىلابقا جەڭگىۋار ئاۋان گارتلارنى تەيارلاش.
3. خەلقنىڭ مەدەنىيەت سەۋىيەسى ۋە ساۋاتىنى چىقىرىش ئۈچۈن سىياسى ۋە مەدەنىي ئاقارتىش ئىشلىرىنى ئېلىپ بىرىش. قەشقەر – جۇڭغار ئاممىسى ئىچىدە بۇ ئىشنى ئېلىپ بېرىش زەربىدار ئىش دەپ تۇيۇلسۇن.
4. جايلاردىكى ئۇيغۇر ئىنقىلابى ئىتتىپاقلىرى ئىچىدە پارتىيە تەشكىلاتلىرى قۇرۇش؛ پارتىيە تەشكىلاتلىرى ئارقىلىق سويۇز ئەزالىرىغا كېممۇنىستىك تەربىيە بېرىلسۇن.
5. پۈتكۈل ئىنقىلابى ئىتتىپاق ئەزالىرى ۋە ئىنقىلابى ئىتتىپاقتا بولمىغان ئاممىا ئىشلەپچىقىرىش ئورۇنلىرىغا ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇش. بۇ كەلگۈسىدە قەشقەردە ئىشلەپچىقىرىش كەسپى بىرلەشمىلىرىنىڭ ۋۇجۇدقا كېلىشىگە ئاساس بولسۇن.

ئۇنىڭدىن باشقا يەنە ئىشلارنىڭ پائال ۋە ئۇنۇملۇك ئېلىپ بېرىلىشى ئۈچۈن "ئۇيغۇر ئىتتىپاقى" مۇستەققىل تەشكىلات سۈپىتىدە تۇركىستان كوممۇنىستىك پارتىيەسى مەركىزى كومىتىتنىڭ قارمىغىدا بولىدۇ ۋە مائالىيە مەسىلىسى ھەرقايسى جايلاردىكى پارتىكۇملار تەرىپىدىن تەمىنلىنىدۇ. دىمەك مۇشۇنىنغا ئوخشاش نۇرغۇن قارارلار ئىلىنغان.

بۇ تەشكىلات ئەينى دەۋردە خەلقنىڭ مەدەنىي مائارىپ ساھالىرىدىكى مەسىللەرنى ھەل قىلىشتا نۇرغۇن ئىشلارنى قىلغان. مەسىلەن: ئالماتا يېزىسىدا ئۇيغۇر تىلىدىكى مەكتەپ ئىچىلغان. يارىكەنتتە بولسا ئۇيغۇر تىلىدىكى مەكتەپلەرنىڭ سانى ئونبەشكە يەتكەن. بىشكەكتە تۆت مەكتەپ ئىچىلغان. ئۇنىڭدىن باشقا ساۋاتسىزلىقنى يوقۇتۇش كۇرسىلىرى ئىچىلغان.ئۇنىڭدىن باشقا ئالماتادا بىر قۇلۇب سېلىنغان ۋە قىرائەتخانا، چايخانا، ئاشخانا قاتارلىق ئۇيغۇر مەدەنىيەتىنى راۋاجلاندۇرۇش ئۈچۈن نۇرغۇن ئەمەلىي ئىشلار قىلىنغان. ئەڭ مۇھىمى شۇ چاغدا بۇ ئىتتىپاقنىڭ تەشەببۇسى بىلەن ئالتە شەھەر – جۇڭغار ئۇيغۇر ياشلىرى تاشكەنت، باكۇ، قازان، موسكۋا، لېنىن گراد، ئالماتا ۋە باشقا شەھەرلەردىكى ئالى بىلىم يۇرتلىرىغا ئەۋەتىلىنىپ تەربىيەلەنگەن.

شۇ چاغدىكى قۇرۇلتاينىڭ قارارىغا ئاساسەن قۇرۇلتاي ئەزاللىرىدىن ئىسمايىل تايىرۇۋ ۋە ئابدۇللا روزىباقىيۇۋ قاتارلىق ئۈچ ۋەكىل موسكۋاغا بىرىپ ئۆز تەلەپلىرىنى ئوتتۇرغا قويۇشقا يول ئالىدۇ. ئەمما شۇ چاغدىكى لېنىن باشچىلىغىدىكى مەركىزى بۇرو ئۇلارنىڭ ئۆز تەغدىرىنى ئۆزى بەلگىلەش تەلىۋىنى ھەر خىل سەۋەپلەر تۇپەيلىدىن خۇددى كېيىنكى ئىشلاردەك رەت قىلىدۇ ۋە توققۇز ئايدىن كېيىن بۇ تەشكىلاتنى ئەمەلدىن قالدۇرۇش بۇيرىقىنى چىقىرىدۇ. ئەمما، ئابدۇللا روزىباقىيۇۋ ئۆز يولىدىن ھەرگىز توختاپ قالمايدۇ ئۇ "ئۇيغۇر ئىتتىپاقى" نىڭ نامىنى ئۆزگەرتىپ داۋاملىق پائالىيەت ئېلىپ بارىدۇ.

1938-يىللىرى سىتالىن تەرىپىدىن "يەرلىك مىللەتچى" دەپ قولغا ئېلىنىپ، ئىتىپ ئۆلتۈرىلىدۇ.

ئەخمەتجان قاسىمىي ۋە ھوجانىياز ھاجىملار بولسا ئابدۇللا روزىباقىيۇۋنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان. ھەر ئىككىلىسى ئۆز ۋاختىدا ئابدۇللا روزىباقىيۇۋنىڭ ئىلغار ئىدىيەلىرىنى قوبۇل قىلغان. ھەر ئىككىلىسى ئۆز ئىمكانلىرىنىڭ دائىرىسى ئىچىدە ئۆز مىللىتىنىڭ ئازاتلىقى ئۈچۈن كۈرەش قىلغان ۋە بۇ يولدا قۇربان بولغان.

خوجانىياز ھاجىمنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى دەۋر دەل "ئۇيغۇر ئىتتىپاقى" نىڭ پائالىيەتلىرى تازا راۋاجلانغان دەۋرلەرگە توغرا كىلىدۇ. شۇ چاغدا خوجانىياز ھاجىم ئابدۇللا روزىباقىيۇۋ بىلەن كۆرۈشكەنلىگى توغرىسىدا يۇقاردا "شىنجاڭ يېقىنقى زامان تارىخىدىكى مەشھۇر شەخسىلەر" ناملىق كىتاۋىدىن ئۇزۇندە ئالغان ئىدۇق. بۇ تارىخىي رېئاللىق "سەراپ" ناملىق كىتابتىمۇ بۇنداق يېزىلىدۇ:

".....1913-يىلدىن 1923-يىلغىچە رۇسىيەدە پانا تاپىدۇ. يەركەنتىكى ۋەلىباينىڭ قولىدا ئوۋچىلىق قىلىدۇ ۋە ئارمىيەگە ئەسكەرلىكە ئالغاندا ھەربىي سەپتە بولىدۇ. 1[illegible]يىللىرى خوجانىياز ھاجىم يەتتەسۇدا ئابدۇللا روزىباقىيۇۋ باشچىلىغىدا "ئۇيغۇر ئىنقىلاۋى ئىتتىپاقى" قۇرۇلغاندا جۇڭغار ئىشچىلىرى قاتارىدا "ئۇيغۇرئىنقىلاۋى [illegible]باقى" تەشكىلاتقا ئەزا بولىدۇ. 1931-يىلى قۇمۇل خەلقى قوزغالدا، قوزغىلاڭنىڭ باشلىغى بولىدۇ" (1-قىسىم 9-بەت)

خوجانىياز ھاجىم ئابدۇللا روزىباقىيۇۋنىڭ تەسىرگە ئۇچرىغان شەخس بولۇپ

خوجانىياز ھاجىم بىلەن ئابدۇللا روزىباقىيۇۋ ئۆلۈمى ئوخشاش بىر يىلدا ، 1938-يىلى سىتالىننىڭ بۇيرۇقى بىلەن ئىجرا قىلىنىدۇ. ھەتتا خوجانىيازنى ئۆلتۈرۈش ئۈچۈن موسكۋادا مەخسۇس ئۈچ جاللات كەلگەن.

ئۇيغۇر خەلقىنىڭ سۆيۈملۈم يازغۇچىسى ئابدۇرېھىم ئۆتكۈرنىڭ <ئويغانغان زېمىن> ناملىق روماندا مۇنداق ئالتۇن قۇرلار بار:

"سەنلەر زادى نېمە قىلماقچى؟ مەن سوۋېت ھۆكۈمىتىنىڭ ياردىمى بىلەن، ستالىن جانابلىرىنىڭ مەدەتكارلىقى بىلەن قوزغىلاڭ قىلغان. مەن شۇ يۇرتتا ئۇرۇش تۆگەپ تىچلىق بولۇشنى ئۆزۈم خالاپ، يەنە شۇ ستالىن جانابلىرىنىڭ كونسىلىدىن ئېيتقۇزغان گېپىنى قۇلىقىمدا چىڭ تۇتۇپ، شېڭ دۇبەن بىلەن ياراشتىم، ئۈرۈمچىگە كەلدىم، مەن سوۋېت ھۆكۈمىتىگە، ستالىن جانابلىرىگاھا خۇداغا ئىشەنگەندەك ئىشەنگەن. ئەمدىزە، سوۋېتكە قارشى ئادەم بولۇپ قالدىمما؟..." (2-قىسىم 481-بەت)

مانا بۇ بايانلاردىن خوجانىياز ھاجىم شۇ دەۋردە خۇددى ئابدۇللا روزىباقىيۇۋتەك پۈتۈن ئۇمىدىنى سوۋېت ئىتتىپاقىغا باغلىغان ۋە ئۇلارنىڭ تەربىيەلىشى، يېتىلدۇرۇشى، ئورۇنلاشتۇرشى بىلەن پىلانلىق ھەركەت قىلغان ھەتتا ما جۇڭيىڭدىن يۇز ئۆرۈپ، جاللات شېڭ شىسەي بىلەن كېلىشىم ھاسىل قىلغان. ھەتتە سابىت داموللامنى ئۆز قولى بىلەن تۇتۇپ، شېڭ شىسەيگە ئاپىرىپ بېرىش ئارقىلىق "ش. ت. ئى. ج"نى بۆشۈگىدىلا تۇنجۇقتۇرۇۋەتكەن. بۇنىڭ بىلەن سوۋېتنىڭ بىر مەيدان ئۆز قولى بىلەن تەيارلىغان تراگېدىيەلىك ئويۇن ئاخىرلاشقان. خۇددى گېرمان پەيلەسوپىي گېگېل :"ئىنسانلارنىڭ تارىختىن ئالىدىغان دەرسى، پەقەت تارىختىن ھېچ دەرس ئالالمايدىغانلىغىدۇر" دىگېنىدەك، خوجانىياز ھاجىم تۆمۈر خەلپەنىڭ ئۆلۈمىدىن ھېچ دەرس ئالالمىغان دەرسنى بىزگە قالدۇرۇپ قويۇپ كەتتى.

تارىخىي تۇيغۇلىرى يۇقۇرى، پەرق ئىتىش قابىلىتىگە ئىگە كىتابخانىلار يۇقارقى تارىخىي ۋەقەلەرنى بىر بىرسىگە باغلاپ، سىياسى ۋە ئىجدىمائىي رېئاللىققا چوڭقۇر چۆكۈپ تەپەككۇر قىلساق، كىتابتىكى ئەمىلىيەت بىلەن رېئاللىقنى پەرقلەندۇرەلەيمىز. بۇ يەردىكى رېئاللىق بولسا ئۆز ماھىيىتى بىلەن مەھجۇت بولغان ئەمەلىيەتتۇر.

گېرمان پەيلەسوپىي ئارتۇر شوپېنخاۋىر (1788 – 1860) "ئەگەر سىز باشقىلارنىڭلا كىتابىنى ئوقىۋىرىپ، ئۆزىڭىز تەپەككۇر قىلمىسىڭىز، ئۇنداقتا سىزنىڭ بۇ كاللىڭىز باشقىلارنىڭ تەپەككۇرىنىڭ بەيگە مەيدانىغا ئايلىنىپ قالىدۇ" دەيدۇ.

شۇڭا بىز تارىخىي رومانلارنى ئوقۇغاندا تارىي ۋەقەلەر ۋە بەدىئىي توقۇلمىلارغا قاراپ، يارىتىلغان ئاجايىپ ئوبرازلار، پېرسوناجلار ۋە ئۇلارنىڭ دىيالوگلىرىدىن خاسلىق، بايان، تەسۋىردىكى جانلىقلىق قاتارلىق ئامىللارغا قاراپ ئۆز ھوشىمىزنى يوقۇتۇپ قويماي، بەلكى ئۆزىمىزنى تۇتېۋىلىپ ئەستايىدىللىق بىلەن شۇ دەۋر رېئاللىقىغا چوڭقۇر چۆكۈپ، چوڭقۇر تەپپەكۇر قىلساق ئەمەلىيەت بىلەن بەدىئىي توقۇلمىنىڭ يۇغۇرلىشىدىن پەيدا بولغان بىلگىلى بولمايدىغان نەرسىلەرنىڭ بارلىقىنى ھېس قىلىمىز. ئەگەر تارىخى رومانلاردا ئەنە ئاشۇنداق ئاجىزلىق كۆرۈلسە بىز يا تارىخ ھەققىدىن ھەققى بىر بىلىمگە ئىگە بولالمايمىز يا ھەققى بىر ئېستېتىك زوق ئالالمايمىز.

تارىخىي شەخسلەرگە باھا بەرگەندە ئەمەلىيەتكە ئەمەس بەلكى شۇ ئەمەلىيەتنىڭ ماھىيىتىنى تونۇپ يېتىشىمىز لازىم. ئەنە ئاشۇنداق قىلغاندا روماننى ئوقۇپ تۇيغۇمىزدا بىۋاستە زاھىر بولغان دۇنيا بىلەن ھەقىقى شۇ دەۋرنىڭ رېئاللىقى ئارىسىدا ناھايىتىمۇ زور پەرقنىڭ بارلىغىنى بايقايمىز. بۇ ئارقىلىق خوجانىياز ھاجىمدىن ئىبارەت بىر گېگانىت تارىخى قەھرىمانغا قايتا باھا بېرىشقا مەجبۇر بولىمىز. خۇددى ئاپتور رومانىنىڭ ئاخىرىدا خۇلاسلىغىنىدەك: (2-قىسىم 485-بەت)

"ياق سەن، ئاللاھنىڭ ئالدىدا، ئەل-يۇرتنىڭ ئالدىدا، مىللەتنىڭ ئالدىدا گۇناھكار ئەمەس! سەن ئۆزەڭنىڭ ئىنسانىي – ۋىجدانىي بۇرچۇڭنى، تارىخىي بۇرچۇڭنى ئادا قىلدىڭ. بۇ ھەسرەتلى ئاقىۋەت، بۇ قانلىق پاجىئە زاماندىن كەلدى. مۇھىتتىن كەلدى، نادانلىقتىن كەلدى.....

كەلگۈسى ئەۋلاد سېنى ۋە سىلەرنى ئۇنتۇمايدۇ. تارىخ چوقۇم بىر كۈنى ئادىل ھۆكۈمنى تەنتەنە بىلەن جاكارلايدۇ."

خوجانىياز ھاجىم ئۆتكۈر سىياسى پىكىرلىرى، يۇكسەك ھەربىي ماھارەتكە ئىگە، ئەقىل-پاراسەتلىك، كىرىزىس تۇيغۇسى كۈچلۈك، مىللەتكە بولغان مۇھەببىتى ئەڭ چوڭقۇر، ئېتىقاد ۋە ئەقىدىسى تېرەن، ئۇيغۇر يېڭى مائارىپىنىڭ گۈللىنىشى ئۈچۈن ناھايىتى زور تۆھپە قوشقان، مىللىي مەجبۇرىيەت تۇيغۇسى ئەڭ كۈچلۈك، تەنقىدىي روھقا باي،ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئازاتلىغى ئۈچۈن ئۆز ھايىتىنى تەغدىم قىلغان، ئۇيغۇر خەلقى ئىپتىخارلىق بىلەن ئەسلەيدىغان ،ئۇيغۇر خەلقىنىڭ باھادىر ئوغلانىدۇر.

ئەپسۇس خوجانىياز ھاجىم ئەينى دەۋردىكى مۇرەككەپ سىياسى، ئىجدىمائىي ۋەزىيەتتە، خىلمۇ-خىل پىكىر يوللىرى، خىلمۇ-خىل قىلتاقلار ئىچىدە چارىسىز قىلىپ، شۇ نادانلىق، زۇلمەت قاپلىغان قاراڭغۇ جەمىيەتتە ئېزىتقۇغا ئۇچرىغان ۋە شۇ دەۋردىكى سوۋېت ھۆكۈمىتىنىڭ ئۇيغۇر ئىلىگە بولغان سىياسىتىڭ قۇربانىغا ئايلانغان.

خاتىمە:

خوجانىياز ھاجىمنىڭ تراگېدىيەلىك ئۆلۈمىدىن كېيىن ئالتە يىل ئۆتۈپلا ئىلىنىڭ نىلقا تاغلىرىدا "ئاتاڭ ئەر، ئەردەك قىلىق قىل!" دىگەن ئۇيغۇرنىڭ ئالتە باھادىر ئوغلانلىرىنىڭ ئات تۇياقلىرى تەڭرىتاغ ئېتەكلىرىنى زىل-زىلگە سالدى. تەڭرىتاغدىن كۆتۈرلگەن ئات تۇياقلىرىنىڭ ياڭراق ئەكس ساداسى پۈتۈن ئانا يۇرتنى قايتىدىن ئويغۇتىۋەتتى. تارىخىي ئەھمىيەتلىك بولغان ھەربى يۇرۇشلەردە، ئازاتلىق، ھۆرلۈك ئۈچۈن شىجازەت ۋە جاسارەت مەيداننىڭ چەۋەندازلىرى مىنگەن ئارغىماقلىرى بىلەن دۈشمەن ستىكاملىرىغا شىددەت بىلەن ئېتىلدى. ئۇرۇش مەيدانىدا ھەرقانچە مۇشاقەتلەرگە دۇچ كەلسىمۇ، پىسەنت قىلمىيدى. زىمىستان سوغاقلاردا، بىپايان چوللەردە يۇرگەندە، باھادىرلىرىمىز ئات ئۇستىدە يولۋاستەك مۇستەككەم ئولتۇرۇپ، دۈشمەن سەپلىرىنى يىرىپ تاشلىدى. دۈشمەننىڭ توپ زەمبىرەكلىرى مىللىي ئارمىيەنىڭ جاسارىتى ئالدىدا ھېچ نىمىگە ئەرزىمىدى. 1945-يىلى 5-ئايدىن 9-ئايغىچە بولغان قىسقىغىنە تۆت ئاي ئىچىدە بىر مىليون ئاھالىسى بار بولغان 300 مىڭ كم² زىمىننى ئازات قىلدى. ئۆزىدىن نەچچە ھەسسە كۆپ بولغان ھەمدە كۈچلۈك ئېغىر قوراللار بىلەن قوراللانغان دۈشمەن ئارمىيەسىنى يەر بىلەن يەكسان قىلدى.

مانا مۇشۇنداق شىجاسەت بىلەن شىددەتلىك ئىلگىرلەۋاتقان مىللىي ئارمىيە ماناس دەريا بويىغا كەلگەندە، ئالغا ئىلگىرلەشكە يول قويۇلمىدى. چۈنكى تارىي سەھنىلەر ئىككىنچى قىتىم يەنە باشقىلار تەرىپىدىن ھازىرلىنىپ، تېياتىر باشلانغان ئىدى.

1949-يىلى 8-ئاينىڭ 27-كۈنى ئەخمەتجان قاسىمى باشلىق رەھبەرلەر ئايروپىلان ۋەقەسىدە قۇربان بولدى ۋە ئونمىڭلىغان قەھرىمان ئوغول-قىزلىرىمىزنىڭ قان داڭلىرى بىلەن بويالغان سەھنە پەردىسى ئاستا يېپىلدى. گېرمان پەيلاسوپى گېگېل مۇنداق دىگەن :" تارىخ ئىككى قېتىم تەكرارلىنىدۇ. بىرىنچى قىتىملىقى تراگېدىيەلىك بولسا، ئىككىنچى قىتىم مەسخىرلىك بولىدۇ"

تارىخنى بىلىملىك ئىنسانلارنىڭ ئەقىل بۇلىغى ئاچىدۇ. ئېچىلغان تارىخ بولسا ھەقىقەتنىڭ ئەڭ ياخشى مىزامى. تارىخ داۋاملىق يورۇقلۇققا قاراپ، ئىنسانىيەتنىڭ بىلىش تارىخىنىڭ يېڭىدىن يېڭى پەلسىگە يۇكسىلىشى بىلەن رېئاللىق ئەمەلىيەت ئۇستىدىن، ھەقىقەت ساختىلىق ئۇستىدىن غەلبە قىلىدۇ.

تارىخىي تۇيغۇمىز راۋاجلىنىش يولىدا خەلقىمىزنىڭ كەلگۈسى ئۈچۈن ھارماي-تالماي كۈرەش قىلغان ھەقىقەت جەڭچىلىرى جۈملىدىن تۆمۈر خەلپە، خوجانىياز ھاجىم ۋە ئەخمەتجان قاسىملارنىڭ ئۆچمەس تۆھپىلىرى ھۆرمەت بىلەن خاتىرلىنىدۇ.

تارىخنىڭ تراگېدىيە ۋە مەسخىرلىرى بىزنىڭ تارىخىي تۇيغۇ ۋە ئازاپ ئېڭىمىزنى ئويغۇتۇپ، بىزدە ئۆز-ئۆزىدە ئويلىنىش تۇيغۇسى، مۇستەققىل تەپەككۇر قىلىش تۇيغۇسى، ئەمەلىيەت بىلەن رېئاللىقنى پەرق ئېتىش تۇيغۇسىنى يېتىلدۇرۇپ، بىزنى مەنىۋى جەھەتتىن تاكامۇللاشتۇرۇپ، روھىمىزنى تېرىلدۇرىدۇ. بۇ تەرەققى قىلىپ، بىزنى ئەركىن، مۇستەققىل ئىدىيە تىكلەش يولىغا باشلايدۇ. مۇستەققىل ئىدىيە بىز ئۈچۈن يورۇقلۇق قىيامىدىكى قۇياشتەك بىباھا.

بۇ ماقالە ئۈچۈن پايدىلانغان ماتېرياللار:

"ئويغانغان زېمىن" (ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر)

"ئىز" (ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر)

"تۇركىستان قايغۇسى" (ئىلىخان تۆرە)

"شىنجاڭ يېقىنقى زامان تارىخىدىكى مەشھۇر شەخسلەر" (شېرىپ خۇشتار)

"سەراپ" (مەسۇمجان زۇلپۇقار)

"تەكلىماكاندىكى ئالتۇن كولدۇرما" (يالقۇن روزى ئەپەندىنىڭ)

كېرمانىيە

06.11.201

مەنبە: باغداش مۇنبىرى